OTEVŘENÁ VĚDA NA GA ČR

Open Science, též označovaná jako „otevřená věda“, je přístup k vědeckému procesu, který klade důraz na spolupráci, efektivní sdílení znalostí, zlepšení dostupnosti a opakovanou využitelnost výsledků výzkumu pomocí digitálních technologií a nových nástrojů. Principy Open Science podporují aktivní zapojení vědecké komunity a usilují o vytvoření otevřeného a transparentního prostředí pro vědecký výzkum.

Mezi základní pilíře otevřené vědy bývá považován zejména otevřený přístup k recenzovaným vědeckým publikacím (Open Access) a otevřený přístup k výzkumným datům (Open Data).

OTEVŘENÝ PŘÍSTUP K RECENZOVANÝM VĚDECKÝM PUBLIKACÍM (OPEN ACCESS)

Otevřený přístup k výsledkům výzkumu financovaného z veřejných zdrojů umožňuje jejich široké zpřístupnění a rychlé sdílení, čímž přispívá k inovacím, posílení konkurenceschopnosti a mezinárodní spolupráci. V oblasti otevřeného přístupu k vědeckým publikacím neexistuje závazný legislativní rámec, který by povinnost publikovat formou otevřeného přístupu upravoval. V této oblasti existuje celá řada iniciativ, deklarací a doporučení (např. Doporučením komise (EU) 2018/790 ze dne 25. dubna 2018 o přístupu k vědeckým informacím a jejich uchovávání, dle kterého je členským státům doporučeno definovat a zavést jasné strategie otevřeného přístupu k vědeckým publikacím a výzkumným datům, které jsou výsledkem výzkumu podporovaného z veřejných prostředků, včetně detailních akčních plánů). Na úrovni zákona č. 130/2002 Sb., o podpoře výzkumu, experimentálního vývoje a inovací, ve znění pozdějších předpisů není problematika otevřeného přístupu prakticky upravena. Politika Grantové agentury České republiky (GA ČR) ve vztahu k otevřenému přístupu k vědeckým publikacím je postavena na následujících principech:

- **motivace řešitele** publikovat Open Access;
- **zvýšení podílu výsledků**, které budou formou Open Access publikovány (s výjimkou výsledků, kde to z principu není možné, např. monografie);
- zvýšení dostupnosti výsledků a tím **zvýšení efektivity prostředků** vynaložených na řešení projektů;
- zahrnutí nákladů na otevřený přístup k vědeckým publikacím **do způsobilých nákladů projektů** GA ČR;
- podpora transformačních smluv českých institucí s cílem zvýšení podílu vědeckých publikací s otevřeným přístupem;
- podpora **všech formátů Open Access: Green Open Access, Gold Open Access a Diamond Open Access;**
- svoboda řešitelů vybrat, jakou formou a v jakých publikačních mediích budou svoje výsledky publikovat.

Hlavním kritériem pro výběr projektů Grantovou agenturou České republiky (GA ČR) je vědecká excelence v mezinárodním srovnání, a proto GA ČR podporuje, aby byly výstupy vědeckých publikací uveřejňovány formou otevřeného přístupu, je-li to pro daný vědecký obor obvyklé a přínosné. Otevřený přístup k vědeckým publikacím podporuje i finančně, resp. náklady na publikování v režimu otevřeného přístupu jsou způsobilými náklady projektů.

Přestože si je GA ČR vědoma všech pozitiv publikování formou otevřeného přístupu, ctí svobodu vědeckého bádání, zakotvenou v základní listině práv a svobod (článek 15), která zahrnuje i svobodnou volbu publikování vědeckých výstupů spojenou se svobodnou volbou každého vědce publikovat své vědecké výsledky ve zvoleném publikačním médiu. Je odpovědností každého vědce zvážit, v jakém vědeckém časopisu je vhodné výstupy svého výzkumu publikovat, a to i s ohledem na předpokládaný dopad publikace ve vědecké komunitě, kvalitu recenzního řízení apod.

GA ČR tak podporuje publikování formou otevřeného přístupu na základě dobrovolnosti, a to i z toho důvodu, že zavedení plošné povinnosti publikovat formou otevřeného přístupu by znamenalo snížení konkurenceschopnosti v oborech, kde tato praxe ještě není standardem (například lékařské vědy, humanitní vědy a jiné). Jiná situace by nastala, kdyby publikování formou Open Access bylo zavedeno všemi významnými světovými poskytovateli nebo se k praxi otevřeného přístupu přihlásili všichni významní vydavatelé napříč obory.

Otevřený přístup k vědeckým publikacím kromě svých nepopiratelně pozitivních kvalit má i svá úskalí, kdy například řada vydavatelství s otevřeným přístupem nemá vždy zajištěné kvalitní recenzní řízení. Forma publikování prostřednictvím tzv. Golden Open Access spojená s platbou tzv. APC (article processing charges) je forma otevřeného přístupu, která rovněž značně prodražuje publikování vědeckých publikací a mohla by vytvořit finanční bariéru pro některé výzkumníky. Mandatorní politika Open Access by mohla také vést k nižší kvalitě vědeckých publikací, protože výzkumníci nemusí být dostatečně motivováni, aby přispívali do významných časopisů, pokud tyto časopisy nejsou nebo nebudou v režimu Open Access.

Politika GA ČR k podpoře otevřeného přístupu k vědeckým publikacím na základě dobrovolnosti s možností hrazení vynaložených nákladů je zcela v souladu s Doporučením komise (EU) 2018/790 ze dne 25. dubna 2018 o přístupu k vědeckým informacím a jejich uchovávání, se zákonem č. 130/2002 Sb., o podpoře výzkumu, experimentálního vývoje a inovací, ve znění pozdějších předpisů a Národní politikou výzkumu, vývoje a inovací České republiky 2021+.

Přestože GA ČR otevřený přístup nenařizuje, ale pouze podporuje, můžeme sledovat, že obliba publikování v otevřeném přístupu stále roste. Za posledních 10 let se podíl námi podpořených publikací v režimu Open Access zdvojnásobil.

SPRÁVA VÝZKUMNÝCH DAT

Výzkumnými daty se dle zákonné definice[1] rozumí informace, s výjimkou vědeckých publikací, v elektronické podobě, které jsou shromažďovány nebo vytvářeny v průběhu výzkumu nebo vývoje a jsou používány jako důkazy v procesu výzkumu nebo vývoje nebo které jsou obecně akceptovány výzkumnou obcí jako nezbytné k validaci zjištění a výsledků výzkumu nebo vývoje. Správa výzkumných dat je úzce spojena s tvorbou a aktualizací tzv. Data Management Plans (DMP).

V oblasti správy výzkumných dat, ve srovnání s chybějící právní úpravou otevřeného přístupu k vědeckým publikacím, existuje jasně a konkrétně definovaný legislativní rámec, který je GA ČR povinna zohlednit a při své praxi naplňovat. Základ tohoto rámce tvoří směrnice Evropského parlamentu a Rady (EU) 2019/1024 ze dne 20. června 2019 o otevřených datech a opakovaném použití informací veřejného sektoru a její transpozice mimo jiné do zákona o podpoře výzkumu, experimentálního vývoje a inovací. Novela zákona o podpoře výzkumu, experimentálního vývoje a inovací zavedla povinnost příjemce, podpořeného podle tohoto zákona z veřejných prostředků, poskytovat na žádost bezplatně třetím osobám výzkumná data (včetně výzkumných dat, která jsou přílohou k vědeckým publikacím nebo jejich součástí). Výjimku z této povinnosti tvoří výzkumná data, která jsou chráněna podle zákonů upravujících ochranu výsledků autorské, vynálezecké nebo obdobné tvůrčí činnosti nebo která jsou chráněna toliko zvláštním právem pořizovatele databáze, jehož je příjemce vykonavatelem. Tuto povinnosti musí plnit tito příjemci po uplynutí 12 měsíců od ukončení poskytování podpory z veřejných prostředků. Odmítnout poskytnutí výzkumných dat je také možné v případech, kdy výzkum nebo vývoj podporovaný podle tohoto zákona nebyl plně financován z veřejných prostředků anebo by poskytnutím výzkumných dat došlo k nepřiměřenému zásahu do práva na ochranu soukromí a osobních údajů, práva na ochranu obchodního tajemství, bezpečnosti státu nebo jiných oprávněných zájmů příjemce.

Touto novelou byla rovněž zavedena celá řada povinností pro poskytovatele, a tedy i pro GA ČR, ve vztahu ke správě výzkumných dat, jako např. (i) povinnost poskytovatele předávat provozovateli IS VaVaI údaje o výzkumných datech výzkumných organizací podporovaných z jeho rozpočtové kapitoly včetně údajů o jejich zveřejnění a údajů o jejich ochraně podle zvláštních právních předpisů; (ii) upravit ve smlouvě o poskytnutí podpory způsob správy výzkumných dat a informace o dostupnosti výzkumných dat v souladu se zásadou, že výzkumná data nejsou zveřejňovány pouze v odůvodněných případech; (iii) poskytnout veřejnou podporu pouze za podmínky zveřejnění pravdivých a včasných informací mimo jiné o výzkumných datech prostřednictvím informačního systému výzkumu, vývoje a inovací apod. S ohledem na tyto zákonné povinnosti GA ČR přijala standardy ve vztahu k otevřeným datům, jejichž dodržování vyžaduje po příjemcích jí poskytnuté účelové podpory. .

Aby GA ČR přispěla k efektivnímu naplňování těchto povinností, rozhodla se zakomponovat správu výzkumných dat do své politiky podpory grantových projektů. Politika GA ČR ve vztahu ke správě výzkumných dat a tvorbě DMP je postavena na následujících principech:

- podpora iniciativy Open Data a FAIR data;

[1] § 2 odst. 2 písm. o) zák. č. 130/2002 Sb., zákon o podpoře výzkumu, experimentálního vývoje a inovací, ve znění pozdějších předpisů

- **implementace směrnice, která přináší povinnost publikovat Open Data u všech projektů** podpořených z veřejných rozpočtů;
- náklady na data management jsou **způsobilými náklady projektu;**
- **všechny vědecké publikace**, které budou odeslány k publikaci řešiteli projektů GA ČR, by měly mít **dohledatelná otevřená data** se zákonnými výjimkami (ochrana duševního vlastnictví, obchodního tajemství, bezpečnosti státu nebo oprávněných obchodních zájmů příjemce nebo třetí osoby);
- řešitelé projektů GA ČR jsou **povinni předkládat Data Management Plan** nejpozději k datu doručení první dílčí zprávy projektu a pravidelně tento plán aktualizovat;
- data by **neměla být jen otevřená, ale měla by být také FAIR,** tj. dohledatelná, přístupná, interoperabilní a opětovně využitelná (Findable, Accessible, Interoperable, and Reusable);
- Data Management Plan by mělo být možné **vytvořit co nejsnadněji, optimálně pomocí aplikace**, která řešitele provede jednotlivými aspekty jeho tvorby;

GA ČR v rámci řešených projektů vyžaduje poskytnutí DMP ve formě stručného popisu výzkumných dat, která budou v průběhu řešení projektu využita, shromažďována nebo vytvářena a způsobů nakládání s těmito výzkumnými daty (především informace o dostupnosti výzkumných dat v souladu se zásadou, že výsledky výzkumu a výzkumná data nejsou zveřejňovány pouze v odůvodněných případech). GA ČR požaduje předložení prvního DMP nejpozději k datu doručení první dílčí zprávy. Takto předložený DMP je nutné, v případě potřeby, pravidelně aktualizovat v další předložené dílčí nebo závěrečné zprávě.

DMP by měl obsahovat minimálně informace o tom:

(i) jaká výzkumná data bude příjemce v rámci projektu vytvářet, zpracovávat nebo sbírat;
(ii) jaké metody a zásady jejich správy příjemce použije;
(iii) zda a jakým způsobem budou data sdílena, publikována nebo uveřejňována, případně odůvodnění, proč nemohou být výzkumná data šířena a zveřejňována (příjemce nezveřejní informace o výzkumných datech, jejichž zveřejněním by došlo k nepřiměřenému zásahu do práva na ochranu duševního vlastnictví, obchodního tajemství, bezpečnosti státu nebo oprávněných obchodních zájmů příjemce nebo třetí osoby);
(iv) jakým způsobem budou data ukládána během řešení projektu a uchovávána po skončení projektu.

GA ČR doporučuje zřídit v rámci projektu pozici odborníka na správu dat (data stewarda) nebo obdobnou odbornou pozici, která se bude zabývat tvorbou, koordinací a správou výzkumných dat, přičemž náklady na tuto pozici jsou způsobilým nákladem projektu.

Jako vhodný nástroj pro vytváření a správu DMP GA ČR doporučuje využit následujících, ale i jiných vhodných nástrojů, jako jsou např.:

- Obecná šablona DMP (šablona Plánu správy dat vychází z templatu (vzoru) pro program Horizont Evropa)

- Data Stewardship Wizard (ds-wizard.org) (nástroj od ELIXIR, pomáhá výzkumným pracovníkům pochopit, co je potřeba pro správu dat orientovanou na FAIR principy, a sestavit vlastní Plán pro správu dat)
- DMPonline (dcc.ac.uk) (nástroj podporující tvorbu projektových DMP, včetně jejich uložení)
- Argos (openaire.eu) (online nástroj pro DMP)

Jak publikační poplatky (Article processing charge, APC) za otevřený přístup k recenzovaným vědeckým publikacím a náklady na správu výzkumných dat (např. náklady spojené se zpracováním a ukládáním dat, anonymizací dat) vztahujících se k projektu jsou způsobilým nákladem v rámci projektů financovaných Grantovou agenturou České republiky.